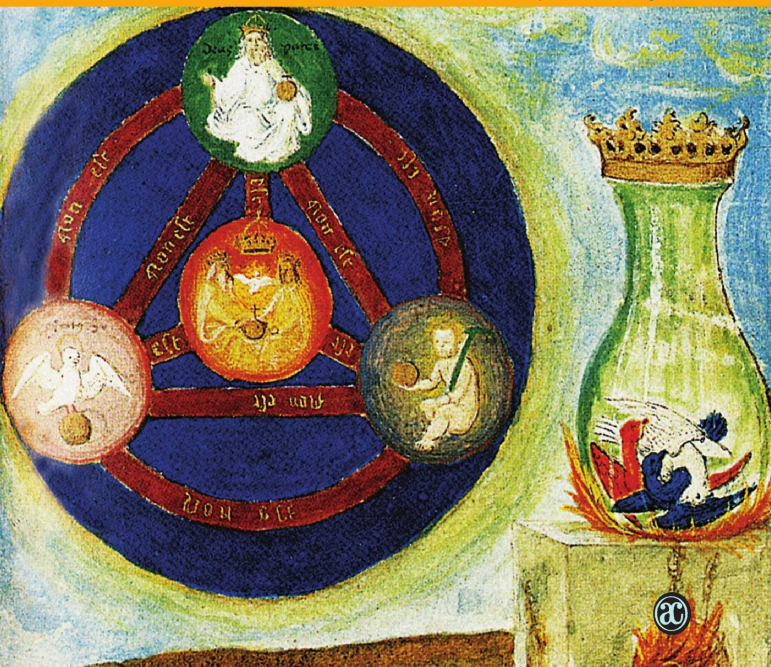

Vladimír Karpenko

Alchymie

Svět pohádek a legend

Alchymie

Svět pohádek a legend

Vladimír Karpenko

Alchymie

Svět pohádek a legend

ACADEMIA
2008

Karpenko, Vladimír

**Alchymie : svět pohádek a legend / Vladimír Karpenko. –
Vyd. 1. – Praha : Academia, 2008. – 389 s. – (Galileo ; sv.
19)**

ISBN 978-80-200-1579-2 (váz.)

133.5:54 * [133.5:54]-051

- alchymie**
- alchymisté**
- příběhy**
- legendy**
- populárně-naučné publikace**

133 - Okultismus [17]

Předmluva	11
Poděkování	14
Ediční poznámka	17
 I. HLEDÁNÍ NESMRTELNÝCH	 19
Pátrání po čínské alchymii	21
Ostrovy nesmrtelných	29
Hledání Ostrovů nesmrtelných	32
Návštěva Nesmrtelných	35
Ani nesmrtelnost, ani zlato	42
 II. TAJEMSTVÍ MISTRŮ	 47
Wej Po-jang	47
<i>Cchan-tchung-čchi</i> , problém nejen s názvem	50
Alchymie v Cchan-tchung-čchi	53
Epilog	56
Ke Chung	57
Cesty k nesmrtelnosti	60
Rumělký a jiné preparáty	65
Loučení s mistrem	67
Sen o zlatě	70
 III. SVĚT ČÍNSKÝCH NESMRTELNÝCH A INDICKÝCH ZÁZRAKŮ	 72
Lü Süan	74
Alchymista Čung-li Čchüan	78
Lan Cchaj-che	80
Čang Kuo-lao	81
Che Sien-ku	84
Lü Tung-pin	85
Chan Siang-c'	88
Cchao Kuo-ťiou	90
Muž, jenž nechtěl na nebesa	92
<i>Rasavidjá</i>	94

IV. KDO BYL PRVNÍM ALCHYMIŠTOM?	100
Od Adama	102
Andělský dar	107
Smaragdová deska	110
Mojžíš a jeho stín	115
Tajemství země Ofir	125
Proroci	129
V. HERMES A JEHO NÁSLEDOVNÍCI	132
Hledání „Dobrého ducha“	134
Bohyně	139
Další žena	141
Démokritos	146
Mág	149
Konečně skutečná postava	152
Nejslavnější alchymistka	159
VI. SVĚT ORIENTU	164
Knihkupec	167
Kdo byl Hermes?	171
Po stopách velikána	174
Byl vůbec nějaký Džábír?	176
Džábír legendární	181
Teoretik alchymie	185
<i>Tabarmak</i>	191
Evropská vyprávění	193
Tajemný lístek	198
VII. BOHATSTVÍ NICOLASE FLAMELA	201
Cesta k zázraku	204
Mezihra zčásti jakoby starozákonní	211
Abrahamové	214
Záhadný text	218

Pokusy	227
Poutník	229
Úspěch	232
Dozvuky	233

VIII. POUČENÍ HRABĚTE TREVISANA	238
Pan Bavor a pan Bernard	241
Trevisanus – začátky	245
Nedobré zkušenosti	256
Samá zklamání	265
Stárnoucí Trevisanus	269
Finále	272

IX. RŮZNÉ OBRÁZKY Z EVROPY	275
Alchymie saských kurfiřtů	278
Pochybnosti	284
Kdo zabil Sebastiana Sibenfreunda?	289
Ještě jednou – kdo tedy zabil Sebastiana Sibenfreunda?	295
Mezi „divokým duchem“ a transmutací	297
Testimonium	302
Jiná cesta k bohatství	308

X. MUČEDNÍK ALCHYMIE	311
Alexander Seton	314
Začátek putování	315
Štrasburk	320
Putování Alexandra Setona	322
Varování	328
Finále	334
Michal Sendivoj	336
Sendivoj zasahuje	339
Dovětek	341

XI. ODPŮRCI A POCHYBOVAČI	343
Odpůrci	344

Nechť vědí umělci...	349
Papežská bula	350
Hrabě	352
Falešní alchymisté	353
Obraz podvodníka	354
Drůbežář a alchymista	359
<i>Caveat</i>	362
Praví mistři	368
Podvod mistra Edwarda	371
Třetí podvod	375
 POHÁDKY KONČÍ	 377
 Literatura	 381
Rejstřík	385

TI, KTERÍ VÝKVĚTEM VŠÍ UČENOSTI BYLI,
A O TOM, ŽE JSOU SVĚTLO SVĚTA, SNILI,
Z TMY NOCI, KTEROU JDEME, NENAŠLI NÁM CESTU VEN:
PÁR SKAZEK ŘEKLI JEN A V SEN SE POHROUŽILI.

Omar Chajjám (1048–1134)

Jedno ze čtyřverší proslulého perského matematika, astro-
noma, fysika a básníka Omara Chajjáma¹ pomohlo navodit
atmosféru této knihy, trochu snovou, trochu nostalgickou. Ne-
bude to odborné pojednání o alchymii, o jejích dějinách. Když
jsem psal knihu *Alchymie. Nauka mezi snem a skutečností*,
stále se mi připomínalo, že alchymie byla zvláštním světem,
který měl své kouzlo a dodnes ho má. Přispívá k tomu i to, že
v minulých dobách byla tato nauka opravdu do jisté míry sno-
vým světem.

Přiznejme si, že nás pohádky provázejí celý život, snad právě
proto, že on sám pohádkou není. Pokud se na ně ještě dostane
v dětství, naznačují nám určité modely chování, když dobro,
ušlechtilost, skromnost a další vlastnosti jsou vyzdvihovány jako
hodnoty, jimiž bychom se měli řídit. V minulosti přicházely po-
hádky pro dospívající a dospělé v podobě knih jako různé ro-
mány, s rozvojem techniky se přidal rozhlas a dnes vévodí te-
levise. Ze všech těchto médií k nám vstupují pohádkové bytosti,
pro děti nadpřirozené, pro dospělé spíš jakoby skutečné a navíc
krásné, bohaté a neohrožené. Pohádkoví bohatýři dospělého
věku. I my často podléháme jejich kouzlu, jehož nereálnost si
uvědomujeme, ale někdy se jí jen s obtížemi bráníme.

Co potom alchymie v minulých staletích, nauka, která sli-
bovala splnění největších lidských snů – prodloužení života,
uzdravení z chorob a v Číně dokonce nesmrtelnost. Ovšem nej-
častěji známe obraz této nauky jako zlatodějství, kdy ujišťovala,
že je v jejích možnostech proměnit obecné kovy ve stříbro
a ještě lépe ve zlato. Takovým slibům se jen těžko odolává a naši
předkové měli v tomto ohledu stejnou slabost, jakou máme
dnes my před televizní obrazovkou. Jen by se chtělo dodat, že
poplatek za sledování tohoto média je nesrovnatelně nižší, než
jaká bývala vydání s alchymisty.

¹ Překlad Eva Štolbová.

Ted' zpět k alchymii. Procházíme-li písemné prameny – a nemusejí to být jen alchymické knihy, někdy to jsou kroniky či jiná díla – můžeme nalezenou informaci rozdělit co do obsahu na různé skupiny. Především to jsou odborná fakta, různé teoretické úvahy a zvlášť pak návody, jak si počínat při výrobě záhadného kamene mudrců. Pomiňme teď fakt, že se to nikomu nepovedlo, což nelze přičíst jen na vrub malé srozumitelnosti těchto textů. Ono to metodami alchymistů prostě nejde. Jindy nalezneme líčení samotných alchymistů, popisujících, jak se stali očitými svědky transmutace kovů, kterou v některých případech prý dokonce sami provedli. Není snadné dopracovat se pravdy, ale nezbyváá než konstatovat, že tento zdánlivě záračný proces byl podvod. Používáme poměrně silné slovo, ale opravdu, alchymie oplývala také podvodníky, kteří využívali lidské důvěřivosti. A konečně se můžeme setkat s pohádkami a legendami. Jak jinak nazvat příběhy, kde vystupují božstva, kde se objevují záhadné postavy, které provedou zázrak a poté beze stopy mizí. Tento svět pohádek a legend provázel alchymii po celou dobu její existence a přes svou fantasknost živil v nemalé míře víru v možnost transmutace kovů či jiných zázraků. Ano, podobně jako my, také naši předkové věřili pohádkám, jen doba se změnila a s ní i typ pohádek.

Takže čím je tato kniha?

Je malým souborem příběhů a legend z bohatého dědictví alchymie. Právě tak nechť jsou přijímány. Je to obraz jedné strany alchymie jako počínání, kde se, nikoli vzácně, setkáváme se slepou vírou, kde vystupují hrdinové i padouši, stejně jako v pohádkách. Vybral jsem jen omezený počet z velkého množství těchto historek, z nichž některé, zvlášť z evropské alchymie, do jisté míry ilustrují typické varianty tohoto žánru. Také délka příběhů kolísá. Někdy jsou však delší nikoli pro vyprávění samotné, ale proto, že je vhodné doplnit je komentářem, jenž je zasazuje do širšího historického a odborného kontextu. Jindy je to proto, že se příběh posléze tradoval ve více verzích, které se trochu lišily.

S tímto vědomím je nutno přistupovat k této knize, která, jak znovu opakují, si vůbec nečiní nárok na to být odborným dílem. Jejím cílem je ukázat z alchymie zčásti právě to, co nebývá v odborných knihách. Alchymie byla snem, jenž ale měl po jistou dobu významné místo ve společnosti a ve vědách, než ho nahradila moderní chemie, mnohem strážlivější, i když také ona má své příběhy. Jestliže se tedy pokusím shrnout, pak tato kniha není vědeckým pojednáním, ale něčím, co se dá dost obtížně zařadit, protože se v ní střídá nepravda pohádek a legend s historickými událostmi a se skutečnými postavami, to vše prokládané občasným odborným komentářem. Je to pokus pobavit a také trochu poučit.

Praha/Bělá u Staré Paky
2006/2007

Autor

Poděkování

Je to tradiční zvyk, ale skutečně nejde o pouhou zdvořilost. Kniha, jako je tato, by sotva vznikla bez pomoci řady osoby, pomoci nezištné, radou i skutkem. V době, kdy vzniká rukopis této knihy, je tomu čtyřicet let, co mne začal s dějinami alchymie seznamovat významný anglický historik této nauky Harry Joseph Sheppard (1914–1991). Troufale se označuji za jeho žáka, ač je to nadsazené – setkali jsme se jen třikrát, vždy v Praze, protože politická situace minulých let mne držela v rámci hranic našeho státu. Přesto vděčím Harrymu za četné dlouhé dopisy věnované různým tématům alchymie, za vědecké knihy o této nauce, které mi přivezl nebo poslal po svých známých, když by tehdy neprošly poštovní censurou.

Poprvé, což je ode mne velmi nevďěčné, zmiňuji s díky Bohumila Bílka (1914–1979, vlastním jménem Hanuš Gottlieb), v letech 1963–1968 technického redaktora časopisu Vesmír, jenž mne s nezměrnou trpělivostí vedl na prvních krůčcích populárně-vědecké publicistiky. Jeho vlídné lekce jsem se pak pokoušel zúročit.

Pomáhala mi řada dalších osob a zde, stejně jako ve své předchozí knize o alchymii, připomínám s hlubokým díkem pomoc Její Jasnosti kněžny Giny von Liechtenstein a Jeho Jasnosti knížete Franze Josefa II. von Liechtenstein. Jejich podpora byla všestranná, morální nelze slovy vyjádřit, knihy, které mi opatřili, mi nesmírně pomohly. Svůj dík už jim bohužel nemohu vyjádřit osobně; oba tito mimořádní aristokraté zemřeli jen několik týdnů předtím, než u nás došlo k revoluci, dnes zvané „sametová“.

Rozsáhlé bylo přispění vědecké komunity domácí i zahraniční a záměrně uvedu jména v abecedním pořadí, abych naznačil, že nelze odstupňovat význam pomoci jednotlivých osob. Z domácích jmenuji dr. Vladimíra Anda (Orientální ústav AV ČR), dr. Luboše Antonína (Národní museum, Praha), dr. Zdeňku Heřmanovou (Orientální ústav AV ČR), prof. Luboše Kropáčka (FF UK), dr. Petra Maška (Národní museum, Praha),

Mgr. Iva Purše (Ústav dějin umění AV ČR), prof. Vladimíra Sadka (Praha), dr. Dušana Zbavitele (Praha). Ze zahraničních kolegů to byli mimo jiné prof. Karin Figala (TU München, SRN), prof. George B. Kauffman (California State University, Fresno, USA), prof. Claus Priesner (Bayerische Akademie der Wissenschaften, SRN), prof. William R. Newman (Indiana University, USA), prof. Lawrence M. Principe (Johns Hopkins University, USA), prof. Christoph Meinel (Universität Regensburg, SRN), dr. Johann Strauss (Marc-Bloch Université, Štrasburk, Francie). Dr. Tomáš Klíma (Houston, USA), ač oborem vzdálen, mi po léta vždy ochotně pomáhal.

Pomoc, a to kdykoli, mi poskytly moje příbuzné, slečna Berta Nothhelfer a bohužel již zesnulá paní Mathilde Rohrer (obě Gernlinden, SRN). Neméně jsem vděčen své tetě paní Marii Hledin (Dorion, Kanada), jakož i své sestřenici Claudii a bratrancům Alexovi, Richardovi a Petrovi (všichni Kanada).

Kolegyně a kolegové z Přírodovědecké fakulty UK v Praze mi po celou mou akademickou dráhu vytvářeli srdečné a přátelské prostředí, za což jim nyní, na závěr této dráhy, upřímně děkuji. Činím to takto, souhrnně; výčet jmen by vydal na kapitolu. Jestliže přesto uvádím jedno jméno, dr. Marty Pacovské, je to proto, že si tyto věty už nepřečte. Byla doslova dobrým duchem naší katedry a vděčím jí za mnohou pomoc.

Zvláštní dík patří prof. Milanu Kodíčkovi (VŠCHT, Praha), a to nejen můj, ale celé naší rodiny. Po léta je naším přítelem a nezištně pomáhá dobrým slovem i skutkem. Se svou manželkou je nám skutečně přátelskou oporou, což oceňuji tím více nyní, kdy vzniká tato kniha a my, podobně jako řada rodin v tomto státě, máme co činit s problémy bydlení, což rozhodně neusnadňuje život ani práci. Děkuji také dalším, které nejmenuji a kteří nám vracejí důvěru v lidskou slušnost.

Bylo by projevem nevďěku pominout nakladatelství Academia, jemuž děkuji za vstřícnost, paní redaktorce Evě Leinerové pak za velkou péči, s níž se věnovala této knize, a za trpělivost, kterou se mnou měla.

Poslední, ve skutečnosti však nejvýznamnější, jsou moje rodiny; ta, z níž jsem vyšel, a ta, v níž žiji dnes. Moji rodiče se starali o mého bratra a o mne, abychom mohli přes veškeré peripetie našeho života vystudovat. Později, nebýt péče manželky o nás všechny, sotva bych se dostal ke studiu mnoha stran starých i moderních textů a hlavně neměl bych zázemí nazývané jednoduše domov. Všem svým blízkým proto od srdce děkuji.

Poté co moje díky zahrnuly nemalý počet osob, jimž vděčím za pomoc, a omlouvám se těm, které jsem neuvedl, může se čtenář právem ptát, co lze přičíst mně. Napsal jsem tuto knihu, a to tak, jak jsem nejlépe uměl, což současně znamená, že všechny chyby, jichž se lze sotva vyvarovat, jsem udělal právě jen já.

Jak je uvedeno v Předmluvě, v této knize se setkáme s nejrůznějšími příběhy a legendami, občas doprovázenými odborným komentářem. I v tomto typu knihy je na místě dodržovat jistá pravidla. Přidržuji se těch, která jsou obvyklá v odborné literatuře. Nejprve obecně k jazyku. Protože se text vztahuje k minulosti, někdy dokonce velmi vzdálené, dávám přednost staršímu pravopisu i slovosledu, aby se alespoň trochu zachoval duch minulosti, tím spíš, že je v knize řada citátů ze starých spisů.

Starý český text je ponechán v přepisu tak, jak je obvyklé, kdy jsou spřežky nahrazeny písmeny s háčky, stejně tak „g“ je přepisováno jako „j“, ale slovník těchto pasáží zůstává nezměněn. Arabské a čínské termíny jsou přepsány foneticky podle pravidel platných u nás, stejně tak sanskrt. V některých případech je znění slova v jazyce originálu navíc uvedeno v textu nebo v poznámce pod čarou. Jména osob jsou ponechána v původním jazyce, stejně tak řada místních jmen s výjimkou těch, kde je česká podoba vžitá (Drážďany, Lipsko) a původní jazyk by působil rušivě.

Dále jde o používání kursivy. Tou jsou psány doslovné citáty, přičemž jsou v nich stojatým písmem vložena v hranatých závorkách slova, která tam již v minulosti doplnili překladatelé nebo jsem je doplnil sám. Jsou to buď slova, jež v originálu chyběla, nebo taková, která slouží zlepšení srozumitelnosti. Kursivou jsou také psány tituly spisů v jazyce originálu když se v knize objevují poprvé a rovněž tehdy, jestliže je vhodné zvýraznit je znovu později na jiném místě. Toto písmo je rovněž použito pro cizojazyčné nebo archaické odborné termíny, především když se v textu objevují poprvé. Občas se to opakuje tehdy, když je vhodné takové slovo zdůraznit.

Problémem jsou některé alchymické termíny, protože jazyk této nauky je dost nepřehledný. Typické je to u názvů planet, které jsou psány s velkým počátečním písmenem, jestliže jde o skutečná nebeská tělesa, s malým pak, pokud označují kovy.

Rovněž používám označování, které se začíná postupně prosazovat v historiografii alchymie a chemie. Jde o výrazy „chymie“ a „chymici“, používané pro obor bádání a badatele především ze 16. a 17. století, kdy sice ještě nebyla chemie v dnešním pojetí, ale počínání těchto učenců bylo na rozhraní mezi alchymii, kdy ještě věřili v transmutaci kovů, a chemií. Také pracoviště alchymistů nazývám starším termínem *laboratorium*, aby se odlišilo od moderní chemické laboratoře. Názvy dvou prvků, rtuti a síry, jsou takto psány, jen pokud označují skutečné látky (měli bychom říci chemické prvky). V minulosti se však stejnými termíny označovaly také obtížně definovatelné principy, které měly být složkami hmoty. V těchto případech píše *mercurius* (případně *merkur*) nebo „filosofická rtuť“, analogicky pak *sulfur* nebo „filosofická síra“. Tato dvojakost rtuti a síry je v textu vyložena. V těch místech, kde je další podrobnější vysvětlení nezbytné, je uvedeno jako poznámka pod čarou, aby nerušilo plynulost textu. Některé doplňující komentáře jsou také v popiscích k obrázkům.

Rtuť si zaslouhuje zmínku i z dalšího hlediska. V knize se objevují zmínky o její sublimaci, což ponechávám, protože tak to alchymisté většinou označovali, třebaže se tím v dnešní chemii označuje přímý přechod látky z tuhého do plynného skupenství. Rtuť se ve skutečnosti destiluje, ale i v soudobé odborné literatuře o alchymii autoři často záměrně ponechávají „sublimaci“ rtuti s upozorněním na vědomé použití nesprávného výrazu.

Staré jednotky jsou vyjadřovány v dnešních, přičemž uvádím převod v poznámce pod čarou. Tyto údaje se někdy opakují, aby je čtenář nemusel hledat. V některých případech, kde je to pro výklad vhodnější, je tento převod uveden přímo v textu. Občas se také opakují letopočty u některých osob. Důvod je stejný jako u jednotek – čtenář nemusí hledat, kdy dotyčná osoba žila.

Život – toť poutník, který kolem míjí,
mrtvý – toť ten, jenž domů přišel zas.
Jedna noc dnes –
druhá noc zítra,
života zatím odplul čas.¹

Li Po (701–762 n. l.)

Básní *Těkavá, běda, prchají léta...* navodil proslulý čínský autor atmosféru vhodnou pro naše vyprávění. Připomíná nám nepovzбудivou myšlenku, kterou chováme v podvědomí, myšlenku na jedinou jistotu našeho života – na jeho neodvratný konec. Uvědomovali si to již naši dávní předkové a nejedna civilizace pohřbívala své zemřelé tak, aby mohli pokračovat v jakési předpokládané existenci v jiné sféře nebo v jiném světě. Současně se stále vracela neodbytná otázka po příčině naší smrtelnosti, přičemž na ni, podobně jako na další neméně nepochopitelné otázky týkající se nejen lidí, ale také různých přírodních úkazů, odpovídaly v nejstarších dobách legendy a mýty. Protože jsme začali na Dálném východě, přidejme jeden mýtus právě odtud.

Je indonéský a podle něj bylo na počátku světa nebe tak nízko nad zemí, že bájný Stvořitel spouštěl lidem své dary na provaze. Stalo se, že jednoho dne poslal kámen, ale lidé tento dar odmítli: „Co bychom s tím kamenem dělali? Dej nám něco jiného!“ Po nějaké době se snesl na provaze k zemi banán, což pozemšťané nadšeně uvítali. Nato se však shůry ozvalo: „Protože jste si zvolili banán, bude váš život podobný jeho životu. Když banánovník vyrazí nový stvol, rodičovský kmen umírá; tak i vy zemřete a vaše děti přijdou na vaše místo. Kdybyste si byli vybrali kámen, váš život by byl jako život kamene, neměnný, nesmrtelný.“

¹ *Zpěvy staré Číny*, přebásnil B. Mathesius, Praha 1967.

Odborníci na srovnávací mytologii upozorňují na to, že podle většiny mýtů byli první lidé nesmrtelní, ale jen v nemnoha případech se smrt objevila jako trest za přestoupení božského zákazu, jako je tomu ve Starém zákoně, když Eva s Adamem pojedli ovoce ze stromu zapovězeného. Častější je, že se smrtelnost stala osudem lidí v důsledku jejich hlouposti, jako cena za nerozumný či nepředložený čin, což naznačuje zmíněný indonéský mýtus, jenž je narážkou na lidskou neprozíravost a touhu po okamžitém prospěchu.

V Melanésii se vyprávělo, že první lidé čas od času svlékali kůži a tím znovu omládli. Přihodilo se však, že se jakási stará žena vrátila domů takto omlazená a její vlastní dítě ji nepoznalo. Aby ho uklidnila, navlékla si opět starou kůži a od těch dob jsou lidé smrtelní. Dalo by se pokračovat v mýtech, například eposem o Gilgamešovi, kde se objevuje motiv hada s jeho svlékáním kůže podobný tomu, jaký jsme teď uvedli s lidmi. Ke slavnému eposu se ještě dostaneme podrobněji.

Motiv nesmrtelnosti jako touhy změnit nevyhnutelné tak provází lidstvo od nepaměti. Na druhou stranu některé mýty živily jiskru naděje, že by snad přece jen šlo konec života nějak oddálit nebo snad dokonce zvítězit nad smrtí a stát se nesmrtelným. Li Po tak optimistický nebyl, když ve své básni pokračoval:

*„I stromy ráje
končí na ohništi.
Zbělené kosti
mlčí beze slov.“*

A přece to bylo právě v Číně, kde jiskérka naděje nikoli pouze doutnala, ona se rozhořela – v této zemi žila po staletí víra v existenci nesmrtelných. Je zajímavé, že ji Li Po nereflektoval. Možná nevěřil, jiní však ano, a za těmi se nyní vydáme. Musíme vyhledat starověké čínské alchymisty, což není vůbec snadné, a bude to dlouhá cesta již pro samu otázku, co vlastně byla al-

chymie. Pokusíme se na ni alespoň částečně odpovědět během tohoto putování, v němž se prolíná skutečnost s legendami.

Pátrání po čínské alchymii

Velmi často nalézáme v souvislosti s počátky čínské alchymie větu citovanou ze starých kronik, podle nichž v lednu nebo v únoru roku 144 př. n. l. „[císař Ťing] *vydal edikt* [přikazující] *veřejnou popravu* [soukromých osob] *razících mince nebo* [vyrábějících] *falešné zlato*“. Císařovu nespokojenost snadno pochopíme, protože ražba mince je obvykle státní monopol, a v tomto případě dává korunu všemu falešné zlato. Ovšem významný čínský dějepisec Jing Šao (asi 104–206 n. l.), když se vrací k této zmínce, doplňuje ji o podstatnou informaci: „*Císař Wen v pátém roce* [své vlády, tedy 175 př. n. l.] *dovolil obecnému lidu razit* [volně minci]... *v minulých dobách bylo vyrobeno mnoho* [alchymického ?] *falešného zlata*. [Ale] *falešné zlato se ve skutečnosti nedá vyrobit, zbytečně* [způsobuje] *ztráty a výdaje...* *když* [takoví alchymisté ?] *zchudli, povstávali a dávali se na zboj a loupež. Proto* [císař] *Ťing vydal tento zákon.*“

Oba texty musíme komentovat. Začněme od konce. Falešné, nepravé zlato, tedy napodobenina tohoto kovu, se dá vyrobit, ale spíš než zchudnutí hrozí jeho výrobci obvinění z nebezpečného podvodu. Již v době Wenova výnosu existovaly způsoby, jak poznat, že je zlato falešné nebo, což bylo častější, znehodnocené přidavkem jiného kovu. Pokud by snad někdo razil z takového kovu mince a vydával je za zlaté, byl by penězokaz a právě tato činnost byla z pochopitelných důvodů trestána zvláště přísně, a to nejen v Číně. Z hlediska našeho pátrání musíme uzavřít, že falešné zlato pro ražbu mincí dokázal vyrobit kterýkoli jen trochu zdatný řemeslník, jenž vůbec nemusel být alchymista. Císařský edikt tedy z tohoto pohledu neobstojí jako spolehlivý doklad toho, že by v Číně byla v té době provo-

vána alchymie. Představujeme si ji totiž nejčastěji jako pokusy o výrobu zlata z obecných kovů pomocí chemických nebo metalurgických postupů, případně jejich kombinací. Dnes víme, že to tak nejde; naši předkové potřebovali přibližně dvě tisíce let k tomu, aby se o tom přesvědčili. V citátu je sice v hranatých závorkách doplněno slovo „alchymické“ v souvislosti se zlatem, ale tak to uvedl moderní překladatel, a jak řečeno, je to stále diskutovaný problém. Na závěr se v textu objevují také „alchymisté“, ale k těm jsme rovněž připojili otazník, a to z důvodů právě naznačených. Šlo o problém s překladem starého čínského textu, přičemž jsme uvedli, že to stejně tak mohli být řemeslníci zabývající se penězokazectvím.

Ale přece jenom neházejme pomyslnou flintu do žita. Jing Šao píše o tom, že ti, kdo se pokoušeli vyrobit falešné, teď raději říkejme umělé zlato, nakonec upadli do bídy. Následující úvaha je pouze náš dohad, zkusme však číst mezi řádky. Především kdyby vyráběli napodobeniny zlata a razili z nich mince, pak při troše štěstí, tedy jestliže nebyli odhaleni, rozhodně jim nehrozilo, že by zchudli. Náš dohad však míří úplně jinam – nešlo snad o to, že se snažili vyrobit umělé zlato z jiného důvodu než pro výrobu falešné mince? Jing Šao nic takového nenaznačuje a možná se opravdu mýlíme.

Jisté je tedy zatím pouze to, že výroba umělého zlata byla zakázána císařským ediktem. Bylo nebezpečné pokoušet se o ni, ale jak už tomu bývá, přece jen se našla výjimka – císařský dvůr. Co nebylo dovoleno poddaným, mohl si dopřát panovník. Začtème se do líčení, které zaznamenal největší čínský starověký dějepisec a kronikář S'-ma Čchien (163–85 př. n. l.). Příběh, jenž občas přerušíme nezbytným komentářem, měl začít roku 133 př. n. l. Teď už kronikář: *„V té době byl císařem [Wu] přijat v audienci Li Šao-tün, protože [pravil, že ví], jak obětováním Peci a metodou [nepojídání] výrobků ze zrní je možné zabránit stárnutí. Císař ho měl v úctě. Li Šao-tün byl prý původně jako doblížitel na návody jedním z členů dvora markýze ze Šen-ce [jménem Jao Siou]. Skrýval svůj věk*

a [místo], kde se narodil a vyrostl, a pravidelně o sobě říkal, že je v sedmdesátém [roce svého věku] a dokáže poroučet duchům a [umí] zabránit stárí a že putuje z místa na místo, aby jeho návody všude poznali mocní, a že nemá ženu a děti.“

Musíme kronikáře přerušit a vyložit alespoň něco. Pec s velkým počátečním písmenem si necháme na pozdější dobu, takže teď spíš, kdo byl „dohlížitel na návody“. Vysvětlení není snadné, protože existovaly dva podobné tituly; v tomto případě šlo zřejmě o mistra, jenž dohlížel na výrobu speciálních „mocných prostředků“, což si můžeme dát do souvislosti s oním oddalováním stárnutí. Protože byl jeho pán Jao Siou sesazen roku 148 př. n. l. poté, co byl obviněn z různých zločinů, Li Šao-tün se patrně vydal na cesty, aby od té doby šířil své znalosti, jak to tvrdil, jen se neví kde. Pokud šlo o jeho věk, trvalé sedmdesátiny měly podle všeho symbolický smysl – byly narážkou na proslulý výrok věhlasného filosofa Konfucia² (asi 551 – asi 479 př. n. l.), jenž prý pravil: „*V patnácti jsem myslel na své studium, ve třiceti jsem začal brát svoji roli, ve čtyřiceti jsem si byl jist sám sebou, v padesáti jsem si uvědomil svoji pozici ve vesmíru, v šedesáti jsem se už nepřel a nyní v sedmdesáti se mohu řídit touhou svého srdce bez škodlivého návyku.*“

Vraťme se ke kronice, která potvrzuje, že Li Šao-tün působil na své okolí vskutku hlubokým dojmem: „*Lidé líčili, že dokázal poroučet duchům a že nezemře. Jeden po druhém mu dávali potraviny a dary, takže měl stále nadbytek zlata, peněz, oděvů a jídla. Všichni lidé [v důsledku toho] mysleli, že nepodniká žádné obchody, a přece má více než dostatek, a navíc nevěděl, kde je jeho rodiště, takže mu ještě více důvěřovali a hleděli mu posloužit.*“ Kronikář nám se vzácnou přímočarostí načrtl několika větami model, který provázel alchymii po věky – objevuje se záhadný cizinec nejasného věku a původu, jenž tím vyvolává mocný dojem, zesílený navíc tím, že se uvádí

² Polatinštělá podoba jména Kchung-fu-c'.

sliby, které je příjemné poslouchat. A samozřejmě především doufat, že se tyto sliby naplní.

Jak teď uvidíme, dojem se dal ještě umocnit: „[Li] Šao-ťün *spoléhal na svou dovednost v návodech a byl zdatný v poskytování chytrých výroků, které se záhadně trefovaly do černého. Jednou navštívil hostinu u markýze z Wu-anu [jménem Tien Fen³]. Mezi přítomnými byl úctyhodný muž, jenž byl přes devadesát [let starý, Li] Šao-ťün tehdy vyprávěl o místě, kam chodíval střílet z luku s dědem tohoto [muže]. Tento ctihodný muž, když byl chlapec, doprovázel svého děda, a vzpomínal si na to místo, takže všichni [na hostině] užasli.*“

Nezůstalo u jediné příhody, která musela právem vzbudit podiv. Nepřekvapí pak pokračování kroniky: „*Když byl [Li] Šao-ťün na audienci u císaře, císař měl starožitnou bronzovou nádobu a zeptal se na ní [Li] Šao-ťüna. [Li] Šao-ťün opáčil: ‚Tuto nádobu měl vévoda Chuan z Ťi v desátém roce [své vlády] na terase Po-čchin.‘ Když domluvil, byl prozkoumán nápis a byla to skutečně nádoba [zhotovená pro] vévodu Chuana z Ťi. Každý v paláci byl poplašen a soudil, že [Li] Šao-ťün je podobný bobu, že je to muž starý několik století.*“

S podobnými příběhy se nesetkáváme jen v alchymii, ale té se zde věnujeme, a v této nauce můžeme očekávat ještě mnohá vyprávění, nad nimiž se v minulosti tajil dech. Kronikáře pouze doplníme, že desátý rok vlády vévody Chuana odpovídá roku 676 př.n.l. Teprve mnohem později historik Liang Jü-šeng (1745–1819) připomněl, že zmíněnou terasu nechal zbudovat až vévoda Ťing, jenž vládl v letech 547–490 př.n.l. To přimělo novověkého učenice, aby zaujal zdvořile skeptické stanovisko k zázračným výkonům Li Šao-ťüna.

Přesto musíme uznat, že se tento záhadný muž uvedl opravdu pozoruhodně, spektakulárně, jak se kdysi říkalo. Jak můžeme sledovat v kronice, byly to opakované buď přímé nebo nepřímé zastřené narážky na jeho věk, které musely rozněco-

³ Jako vzdálený strýc císaře Wu byl roku 141 př. n. l. povýšen do šlechtického stavu.

vat zájem mistrova okolí. Kdo by netoužil dozvědět se, jak se lze dožít vysokého věku? Všichni zájemci však museli zůstat stranou ve stínu jediného. Kronikář pokračuje: „[Li] Šao-tün promlouval k císaři řka: *měl byste se poklonit Peci a potom můžete učinit samotné duchy přítomnými; když jsou duchové skutečně přítomni, prášek rumělky může být proměněn ve zlato; když bylo toto zlato vyrobeno, může být použito na nádoby sloužící pití a jídlu a zvětší délku vašeho života; když délka vašeho žití vzrostla, může [vám] být poskytnuta audience u nesmrtelných z Pcheng-laj uprostřed oceánu; když byla poskytnuta tato audience, pak obětováním Nebesům a Zemi nikdy nezemřete. Žlutý císař tak učinil.*“

Pokusme se rozplést tuto pasáž, jež patří ke klíčovým při hledání kořenů čínské alchymie a její podstaty. Je to nesnadný úkol, v němž začneme od konce, u legendárního světce, vládce Chuang-ti, „Žlutého vládce“ nebo „Žlutého císaře“. Setkáváme se s tradicí, která poznamenala čínský přístup ke zpracování dějin – staří učenci zde totiž vykládali legendární příběhy tak, že z nich postupně vylučovali prvky nadpřirozena, a pod záminkou, že vylupují historické jádro, transformovali bohy a hrdiny v císaře a jejich ministry, zatímco se z příšer stávala buřičská knížata, případně zlí ministři. Tento přístup vedl později k tomu, že se čínské dějiny obrazně řečeno posouvaly v datování do minulosti. Jako by se různé příhody opravdu staly a navíc velmi dávno. Taková proměna se odehrála i se Žlutým císařem, jehož klade čínská historická tradice do 26. stol. př. n. l.⁴

Už dávno s tím byly určité problémy, takže se jeden z Konfuciových žáků otázel mistra: „*Byl Žlutý vládce člověkem, nebo nebyl člověkem? Jak je možné, že dosáhl [věku] tří set let?*“ Především si povšimněme, že se nehovoří o nesmrtelnosti, ale jen o třech stech letech, ovšem i tak to bylo žákovi nápadné. Podle Konfucia je to prý jen nedorozumění, protože lidé měli

⁴ Třebaže to byl panovník legendární, najdeme pro něj někdy i data 2697–2597 př. n. l.

prospěch z vlády Žlutého císaře během sta let jeho života, pak následujících sto let po smrti uctívali jeho ducha a dalších sto let nadále následovali panovníkovo učení. Tím však nebyly rozptýleny všechny pochybnosti o záhadném monarchovi, protože jeden z čínských znaků uváděných v souvislosti s ním znamenal původně „tvář“, později „strana, směr“. První z možností přivedla jiného z Konfuciových žáků k otázce: „*Je pravda, že měl starověký Žlutý vládce čtyři tváře?*“ I tentokrát uvedl mistr vše na pravou míru vysvětlením, že jsou tím míněni čtyři úředníci, které císař používal, aby vládli čtyřem končinám jeho říše.

Když jsme vyřešili nebo spíš naznačili úskalí poslední věty citované pasáže, podívejme se teď na její začátek, kde se píše o Peci s velkým písmenem. Je to narážka na pět tradičních obětí přinášených v čínských domech: vstupní bráně do dvora, dveřím do domu, studni, nádrži na dešťovou vodu a konečně peci. Ani tentokrát se nevyhneme nejasnostem, když se dočteme v pramenu asi z 1. stol. př. n. l., že „[uctívání] *Pece je oběť* [učiněná] *staré ženě. Nádobu* [na potraviny přinášené v této oběti] *je* [běžná] *miska a váza je* [obyčejná] *nádoba na víno*.“ Na druhé straně S'-ma Piao (asi 240 – asi 360 n. l.) poznamenal: „*Ťie je bohyně Pece. Nosí červené šaty. Vypadá jako krásná žena*.“ Samozřejmě že stará žena nemusí být zrovna nevzhledná, přiznejme ale, že za krásnou bývá označena spíš jen zřídka.

Ponechejme nezodpovězenou otázku, jak vlastně tato bohyně vypadala, protože v tomto okamžiku je mnohem důležitější, že správně provedená oběť dokáže podle Li Šao-ťuna přivolat duchy a teprve v jejich přítomnosti se prý rumělka promění ve zlato. Jsme u klíčového momentu pasáže, kterou rozebíráme, v níž jsou shrnuty některé podstatné představy alchymie obecně a čínské zvlášť. K obecnému patří duchové. Ne vždy, ale poměrně často se v alchymii objevuje nadpřirozeno, zde duchové, a jak se opakovaně přesvědčíme, o staletí později v křesťanské Evropě se tato nauka stala „darem Božím“, v níž může uspět jen vyvolený Bohem, tedy nadpřirozenou mocí. Božstva, tentokrát planetární, hrála významnou roli v její předchůdkyni

v helénistickém Egyptě a v islámském světě to byl samozřejmě Alláh.

Čínská alchymie, a nejen ona, měla svou specialitu, oblíbenou sloučeninu, jíž byla rumělka, sulfid rtuťnatý (HgS). Aniž bychom se pouštěli do chemických výkladů, ještě se přesvědčíme o tom, že čínští alchymisté dokonce uvažovali existenci většího počtu rumělek, ve skutečnosti směsí sloučenin, často obsahujících rtuť a arsen. Přítomnost těchto dvou chemických prvků významně zpochybňuje příznivé působení takových preparátů na délku života. Hlavně však by se žádná z těchto rumělek, tu pravou nevyjímaje, nedala nikdy proměnit ve zlato. Přitom právě ono bylo klíčové: podle představ čínských alchymistů používání nádob právě z tohoto umělého zlata, ne z přírodního, mělo prodlužovat lidský život.

K tomu další chemický komentář. Zlato, to skutečné, není příliš chemicky reaktivní a ve starověku nebyl znám postup, jak ho zreagovat. Kovy jako železo nebo měď na vzduchu spontánně korodují, pokrývají se rží, respektive měděnkou, rtuť vytváří se sírou ochotně sulfid, rumělku, jen zlato zůstávalo neměnné, „nesmrtelné“, za podmínek, jaké mohli vytvořit starověcí alchymisté a řemeslníci. Vcelku oprávněně lze soudit, že se „nesmrtelnost“ zlata mohla v jejich představách přenášet i na člověka, ovšem zatím se nepodařilo uspokojivě vysvětlit, proč čínští alchymisté předepisovali, že to právě musí být zlato uměle vyrobené. V každém případě o nesmrtelnosti zlata ještě uslyšíme, v Číně i jinde. Teď můžeme shrnout dosavadní zjištění, že hlavním cílem čínské alchymie bylo prodloužení lidského života, v lepším případě dosažení nesmrtelnosti pomocí různých zázračných preparátů, z nichž se za nejvýznamnější pokládalo uměle vyrobené zlato.

Znovu zde proto připomínáme naše váhání nad ediktem císaře Ťinga. Možná že už tehdy působili alchymisté snažící se o výrobu zázračného preparátu a nebylo to snad tak, že se s nimi obrazně řečeno „svezli“ různí podnikavci, kteří spíš než o prodloužení života usilovali o jeho zpříjemnění hned teď?

Ti se pak mohli pokoušet uplatnit umělé zlato na trhu v podobě mincí. V některých případech, jak to ukazují dochované návody, které se podařilo rozluštit, mohl některý z produktů alchymistů opravdu připomínat zlato. Samozřejmě že by neobstálo ani v poměrně jednoduchém testu, ale ne každý ho znal a ne každému byl dostupný.

Jak nás Li Šao-tün poučil, jestliže se vše provede správně, nejen že se prodlouží život takového šťastlivce, ale dostaví se i nesmrtelní z Pcheng-laj. K nim se za okamžik vypravíme, ale nejprve dokončíme příběh Li Šao-tüna, jenž císaři dále vyprávěl o tom, že nějaký jeho poddaný prý kdysi putoval oceánem a dostalo se mu audience u mistra An-ťiho, jemuž také věnujeme za chvíli pozornost, protože tato postava byla prý v kontaktu s těmi, kdo obývají Pcheng-laj. Navíc *„když se mu zachce, objevuje se lidem, a když se mu to nehodí, zůstává skrytý“*. Pokud nic jiného, znělo to zajímavě, takže *„Syn Nebes [císař Wu] poprvé osobně obětoval Peci a vyslal muže [vlastníky] návodů na oceán hledat mistra An-ťiho a podobné [bytosti z ostrova] Pcheng-laj a věnoval pozornost proměně rumělky a přípravků z rozličných látek ve zlato“*. Zůstáváme v nevědomosti, protože se kronikář nezmiňuje o výsledku této císařské pozornosti. Podobně nevíme, jaké návody měli vlastnit muži vyslaní na oceán. Spíš by připadalo jako pravděpodobnější, že měli naopak patřičné návody přivést.

Kronikářovo vyprávění však přináší nečekaný zvrat, tedy nečekaný z hlediska údajných schopností císařova alchymisty: *„Nějakou dobu poté Li Šao-tün onemocněl a zemřel. Syn Nebes usoudil, že se proměnil [v nesmrtelného] a neodešel a nezemřel, a proto poslal úředníka Kuan Šua, aby získal jeho návody a hledal mistra An-ťiho z Pcheng-laj. On však nedokázal zařídit nic z toho. Ale mnoho pánů [vlastníků] zázračných a podivných návodů z pobřeží [někdejších států] Jin a Taj přicházelo jeden po druhém a hovořilo o věcech týkajících se bobů.“* Co to bylo, slepá víra v zázrak podporovaná touhou po nesmrtelnosti nebo snaha zaretušovat blamáž, co vedlo čín-

ského císaře k tomu, aby tvrdil, že Li Šao-tün nezemřel? Odpověď se už nedozvíme, zato však se opakovaně přesvědčujeme o tom, že se podobný obraz opakoval: v různých pramenech nacházíme údajně spolehlivé návody, jak dosáhnout nesmrtelnosti, a přitom autoři těchto textů zemřeli ve věku na tu dobu sice někdy pokročilem, z dnešního hlediska však nikterak dramaticky vysokém. V povědomí lidí byla tehdy opravdu hluboce zakořeněna víra v možnou nesmrtelnost. Jak dnes odborníci soudí, její počátky sahají snad do 8. stol. př. n. l. Teď se ale vydáme na nelehké putování hledat nesmrtelné v naději, že potkáme také záhadného mistra An-ťiho.

Ostrov nesmrtelných

Na této výpravě se ocitáme v houštině pramenů, obtížně prostupné. Budeme se snažit podat to v této pestré směsi, v níž jsou některé legendární prvky snadno patrné, jiné nikoli. Cestu se pokusíme zvolit tak, aby nás posléze zavedla k mistru An-ťimu. Předem však musíme varovat, že to nebude vůbec jednoduché putování, přímočaré, ale naopak nás čekají četné zákruty a všelijaká odbočení. V prvních krocích nám opět poslouží S'-ma Čchien svým vyprávěním o učeném mistru Cou Jenovi, což byla skutečná postava, filosof, jenž působil někdy v letech 305 až 240 př. n. l. Tohoto respektovaného učenice proslavila snad nejvíc cyklická teorie dějin, podle níž dynastie vzkvétají a upadají v závislosti na posloupnosti pěti sil, země, dřeva, kovu, ohně a vody.

U toho se musíme krátce zastavit. Číňané totiž věřili, že lidský život i všechny změny ve světě se odehrávají v důsledku působení pěti sil, známých jako *wu-sing*, což je právě uvedená pětice. Korektní je nazývat je *pět fází*, třebaže je častěji najdeme v různých překladových pramenech jako „pět prvků“ nebo „pět elementů“. Pro srozumitelnost zůstaneme u poslední z možností, třebaže je to méně odpovídající překlad. V každém

Obr. 1 Znárodnění dvojice *jin* a *jang* se pokládá za jeden z nejpozoruhodnějšých symbolů filosofie a přírodních věd. Jin a jang v sebe přecházejí v neustálém koloběhu, přičemž každý z nich v sobě nese zárodek druhého, což naznačují malé kroužky barvy partnera. Především však nelze rozdělit kruh čarou procházející jeho středem tak, aby se oddělil samotný jin nebo samotný jang. Jsou to neoddělitelné komplementy navíc v kruhu, jenž nemá začátek ani konec. Je to věčný koloběh.

z pěti elementů je obsažena všudypřítomná dvojice *jin* a *jang*, občas uváděná jako dvojice protikladů, což je správné jen zčásti. Jsou to sice protiklady, ale dohromady vždy vytvářejí jeden celek. Jin je uvažován jako ženský princip, jang je mužský a toto vymezení zahrnuje všechny možnosti týkající se lidí. Jin je chlad, jang je horko, což jsou všechny tepelné počítky, a stejně tak jinová noc a jangový den tvoří to, co nazýváme dnem, mínice tím čtyřadvacetihodinový cyklus. Mohli bychom podobně pokračovat, ale už se omezíme jen na čísla: sudá jsou jinová, lichá jangová. Jiná už nejsou, máme-li na mysli čísla přirozená, řečeno dnešní matematickou terminologií.

Po tomto odbočení zpět k Cou Jenovi. Mistr se těšil účtému vskutku mimořádné, takže se u S'-ma Čchiena dočteme, že když tento učenec zavítal do státu Jen, král Jao mu spěchal v ústrety se smetákem, aby mohl odstraňovat prach z cesty, po níž Cou Jen kráčet. Osobně ho pak uvedl do paláce a žádal mistra o dovolení, aby směl usednout na sedačku žáka. Jiní vladaři doprovázeli filosofa neméně uctivě prachem cest, jen přitom nezametali. Z různých narážek lze soudit, že Cou Jen opravdu stál za uklizení cesty, neboť neznal jen cyklickou teorii dějin, ale snad prý také tajemství nesmrtnosti. Někdy se soudí, že snad právě on byl nejstarším známým čínským alchymistou nebo přinejmenším jedním z raných průkopníků této nauky.

Jisté to zdaleka není a je docela možné, že učený mistr přišel ke své pověsti alchymisty nechtěně, jak bychom mohli možná vytušit ze S'-ma Čchienova líčení: *„Cou Jen byl proslulý mezi šlechtici [pro své učení], že jin a jang kontrolují cyklický pohyb předurčenosti. Muži, kteří [vlastnili magické] návody... předávali jeho dovednosti, ale nebyli schopni jim porozumět. Avšak od té doby se nedá spočítat neustále rostoucí počet oněch osob, které prováděly podvodné zázraky, klamstva a nepovolené praktiky.“* Jako by se nám tady objevovala předzvěst návštěvy Li Šao-tüna, jehož počínání v nás sotva vzbuzuje důvěru. Nebyl toto jeden z kořenů alchymie, když se učenec Cou Jen zmínil o čemsi, čemu jeho posluchači a následovníci nerozuměli a vyložili si to po svém? Opět se jen dohadujeme. Slovnutný mistr se mohl opravdu zmínit o nesmrtelných, neboť víra v jejich existenci již tehdy byla v Číně několik století, ale třeba vůbec neřekl, že nesmrtelnosti lze dosáhnout, zatímco jeho posluchači to tak pochopili.

Závěr předchozí pasáže z kroniky jen připomněl, že alchymii doprovázel podvod. Není divu, protože šlo o nauku, která slibovala něco, po čem každý toužil, a co navíc každému připadalo nedosažitelné. Kdo by nezatoužil po nesmrtelnosti nebo alespoň po prodloužení života? Později a jinde se alchymie zaměřila spíš na hmotné bohatství, ale i taková nabídka byla lákavá, zvlášť když se zdálo, že cesta ke zlatu je snadná. To nás znovu vrací k již vyslovenému dohadu, co možná mohlo být v pozadí ediktu císaře Ťingů. Klasickými vědami se nedalo tak snadno zbohatnout; sotva se dal čekat nával zájemců u matematika zabývajících se řešením rovnic. Podobně na tom bylo řemeslo, a to navzdory svému zlatému dnu, samozřejmě pokud byl řemeslník poctivý. Alchymisté se však snažili vyrobit umělé zlato, prostředek sloužící k prodloužení života, případně vedoucí k dosažení nesmrtelnosti. Když občas někdo z nich zemřel, nesmrtelnost to jistě zpochybnilo, a pak možná některý podnikavec začal z takového zlata razit mince. Do Ťingova výnosu to bylo trochu usnadněno předchozím císařským povo-

lením obecnému lidu k ražbě mincí. Jen císař Wen neměl na mysli minci z falešného zlata.

Hledání Ostrovů nesmrtelných

Podle čínských legend byl s nesmrtelnými jeden zásadní problém, o němž se S'-ma Čchien také zmiňuje: „*Počínaje [králi] We-jem a Suanem [a králem] Jao z Jenu⁵ panovníci vysílali lidi na oceán, aby vyhledali [pohádkové ostrovy] Pcheng-laj, Fang-jang a Jing-jou. O těchto třech božských [ostrovech] se tvrdilo, že jsou v moři Po nedaleko lidských [sídlišť], potíží je v tom, že když jich téměř dosáhnete, váš člun je větrem odvanut pryč. Snad byli takoví, kdož dosáhli [těchto ostrovů]. Vyprávějí, že] tam jsou nesmrtelní a také preparát, který zabraňuje smrti; jejich živí tvorové, ptáci a zvířata, jsou dokonale bílí; jejich paláce a věže s branami jsou ze zlata a stříbra. Ale pokud jste ostrovů nedosáhli a vidíte je pouze z dálky, jsou podobné oblakům, když jich dosahujete, klesají tyto tři božské hory pod vodu...*“

Podobně jako v jiných čínských legendách ani s pohádkovými ostrovy to není tak docela jednoduché. Přiblíží nám to S'-ma Čchien, jenž jinde ve svém díle uvádí, že se v pozdějších dobách tvrdilo, že ostrovy leží v oceánu ve velké dálce. Pokusme se zrekapitulovat tuto variantu historky. Prý v nepředstavitelné dálce na východě moře Po je na hladině bezedného zálivu pět pohádkových ostrovů. Do zálivu vtékají řeky ze všech oblastí, ale výška mořské hladiny se nemění, což v legendě zas tolik nepřekvapuje. Zarážející může být nejvýš samotný fakt, že v bezedném zálivu nějaká voda vůbec je. Domy na ostrovech jsou ze zlata a z jadeitu, ptáci a zvěř září bílou barvou. Trochu nejasné je tvrzení, že tam rostou perlové a korálové stromy, jejichž ovoce jemně voní. Kdo toto ovoce pojídá, nezestárne a nezemře.

⁵ Připomínáme, že to byl ten se smetákem; vládl 311–280 př. n. l.

Vcelku očekávaně obývají ostrovy nesmrtelní a létají a vznášejí se všude prý ve velkém počtu. Jak kronikář pokračuje, „*pět ostrovů nemá základy a vznášely se [ostrovy] na vlnách*“. Sotva tomu mohlo být v bezedném zálivu jinak. Potom však mocný bůh „*zařídil, aby patnáct velkých mořských želv, strídajících se vždy po pěticích, drželo tyto ostrovy na svých blavách. Ale jistý obr lovil na udici a chytil pět z těchto želv a použil jejich krunýř k věštění, načež dva ostrovy odpluly k severnímu pólu, kde se potopily v oceánu, a jejich nesčíslní nesmrtelní [obyvatelé] se museli přemístit jinam.*“ Tím se vysvětluje, proč zůstaly jen tři ostrovy.

Víra v existenci tajemných ostrovů byla neobyčejně pevná, jak dokládá historie, tentokrát skutečná. Když Čchin Š'-chuang-ti (259–210 př. n. l., císař od 221 př. n. l.), první z císařů dynastie Čchin, ovládl Čínu, dosáhl také mořského pobřeží a tady prý shledal mnoho alchymistů debatujících právě o legendárních ostrovech. Je na místě poznamenat, že se tu zmínka o alchymistech objevuje ještě před ediktem císaře Ťinga. Sám císař Čchin Š'-chuang-ti byl muž činu, ovládnutí Číny to ostatně dokazuje, a proto zase vyslal lodě k oněm ostrovům, ale protože byl informován o neblahých vzdušných proudech zahánějících plavidla pryč, takže bylo navýsost pravděpodobné, že nesmrtelnost je v nedohlednu, nechal se zeptat alchymisty Sien-men C'-kaoa na budoucnost říše Čchin. Na odpověď chvíli počkejme, nejdřív sledujme císařovo loďstvo.

První z plaveb k Ostrovům nesmrtelných vedl Su Š', někdy se píše, že alchymista, ale přijímejme to s rezervou. Spíš byl na takovou úlohu důležitý dobrý organisátor znalý mořeplavby. Na cestu se prý vydal s výpravou čítající tři tisíce mladých mužů a žen, jakož i řemeslníky všech oborů. Takto vybaven odplul a poté, co našel klidné a úrodné místo, usadil se tam, nechal se zvolit králem a o nesmrtelné se dál nezajímal. Na jihu Japonska v prefektuře Nara se zachoval hrob, kde nápis na kamenu hlásá: „Hrob Su Fu z dynastie Čchin“. Pokud si také další výpravy počínaly podobně, nepřekvapí, že čínští

císařové čekali marně na zázračný prostředek z ostrovů nesmrtelných.

Ted' ještě co řekl císaři o budoucnosti jeho říše alchymista Sien-men C'-kao. Varoval, že říši porazí Hunové, a proto nechal císař Čchin Š'-chuang-ti vystrojit třisetisícovou armádu, a také začal roku 215 př.n.l. budovat *Wan-li čchang-čcheng* neboli „Zed' dlouhou deset tisíc li“, kterou dnes známe jako Velkou čínskou zed'. K číslovce snad navíc doplníme, že Čiňané znali i větší, ale „deset tisíc“ se používalo ve smyslu nekonečně, nezměrně mnoho. Tolik let života se přálo císaři.

Nesmíme zapomenout na učeného mistra An-ťiho. Píše se o něm v *Zápiscích o různých nesmrtelných*, díle pocházejícím snad ze 3. nebo 4. stol. n.l., za jehož autora bývá někdy pokládán Liou Siang, ale ten žil již v letech 80–9 př.n.l. Zde se dočteme, že mistr An-ťi „*prodával medicínu na pobřeží* [Východního oceánu]. *Všichni lidé v té době říkali, že to byl starý pán tisíce let* [věku]. *Když První Císař* [dynastie] *Čchin* [podnikl cestu na východ⁶], *žádal ho* [aby přišel na audienci] *a rozprávil s ním* [tři dny a] *tři noci. Daroval mu zlato* [a jadeitové kroužky v hodnotě] *milionů* [v hotovosti]. *Když* [An-ťi] *odcházel...* [aby se stal nesmrtelným], *každý pro něj uspořádal* [hostinu]. *Když odcházel, zanechal jako vyrovnání dopis a pár dřeváků* [ozdobených] *červenými jadeity*. [Dopis] *pravil: Po* [několika] *tisících let po mně pátrejte* [u paty] *bory Pcheng-laj. První Císař okamžitě vyslal na oceán* [muže jménem] *Su Fu, mistra Lu, a další* [čítající] *několik stovek osob jako své posly. Dříve než dosáhli bory Pcheng-laj, setkali se s větry a vlnami a vrátili se.*“

Podrobnosti příběhu už známe, jen s tím návratem to asi po každé nesouhlasilo. Kruh vyprávění o legendárních ostrovech se uzavírá. Činíme tak s poznámkou, která nás vrací k alchymii. Někdy se píše, že Cou Jen nebo snad Sien-men C'-kao byli alchymisté. Přesvědčivé důkazy pro to zatím nejsou a patrně

⁶ Udává se 220 př.n.l.

sotva kdy budou. Potřebovali bychom nějaké záznamy o tom, co všechno vlastně dělali, alespoň náznak návodů, postupů, které by dokládaly alchymické počínání. Počátky čínské alchymie však zůstávají v mlze dohadů a bude jim to patrně souzeno i nadále. Když se totiž Čína sjednocovala, nařídil roku 213 př. n. l. nám už známý císař Čchin Š'-chuang-ti spálit knihy a historické záznamy s cílem vyhladit paměť národa. Na tuto neblahou tradici navázal Š'-cu (1216–1296), od roku 1271 první císař mongolské dynastie, jehož známe jako Kublajchána. Ten přikázal roku 1281 spálit všechny taoistické spisy s výjimkou několika málo titulů, mezi něž naštěstí patří *Tao-te-ťing*, základní dílo taoismu, o němž se zmíníme krátce později. Po dvou vlnách ničení je snazší vyprávět legendy než se pokoušet o rekonstrukci vzniku čínské alchymie.

Návštěva Nesmrtelných

V prosinci roku 123 př. n. l. nebo snad v lednu roku následujícího zemřel Liou An, princ z Chuaj-nanu, označovaný někdy za amatérského filosofa. Tradovalo se o něm, že zanechal dvě díla, ovšem o jednom z nich je jasné, že vznikalo postupně během několika staletí. Zdá se, že něco podobného platí také o díle, o němž se zmíníme v rámci této historie. Zajímavý je nejen obsah, ale i vznik tohoto spisu, jehož okolnosti líčí anonymní dílo *Lie-sien čchüan-čuan* neboli „Úplné životopisy Nesmrtelných“, které se datuje do let 200 až 400 n. l.

Než se Nesmrtelní dostaví, musíme alespoň velmi krátce předeslat něco z čínské filosofie, konkrétně *taoismu*. Nebudeme se jím zabývat, protože odborníci povolání k tomu se shodují, že je to jedna z nejobtížnějších, ne-li vůbec nejobtížnější filosofie, jejíž zformování se tradičně připisuje učenci Lao-c'ovi (Starý mistr), jenž prý žil asi v 6. stol. př. n. l. Údajně měl sepsat knihu *Tao-te-ťing*, základní dílo této filosofie, jejíž obtížnost nám naznačí již začátek textu:

„Tao co se dá povědět

už není to Tao

Jméno co se dá pojmenovat

už není to jméno –“

Není divu, že problémem je i překlad samotného titulu knihy. Dokonale přesný není možný. Někdy najdeme podobu „O Cestě Tao a její Síle“, jindy „O Cestě a Ctnosti“, kde, jak vidíme, se opakuje výraz „cesta“. Čínský znak pro Tao se skládá ze dvou složek značících „hlava“ a „noha“. Může tak jít o cestu skutečnou stejně jako o cestu duchovní a také o cestu, jíž se ubírá celý svět, celý vesmír, řízený zákonem Tao. Není tudíž překvapivé, když se v odborné literatuře dočteme, že kniha Tao-te-ťing byla ve skutečnosti původně zamýšlena jako určitá rukověť pro panovníka, jak vládnout. I to je cesta, v tomto případě vlády. To jen dokresluje, jak obtížně uchopitelný je svět taoismu, z něhož se postupně zformovalo náboženství se svými mnichy a patřičnými rituály.

Myšlenka cesty, ta obecná, je velmi silná, a tak se „tao“ objevuje v japonské transkripci jako „tó“ nebo „dó“. Nalézáme ho v termínu *šintó*, „cesta bohů“, za nímž se skrývá japonské animistické náboženství. Cestou, dó, se neřídila jen božstva: *bušidó*, složenina slov *buši*, „bojovník“, a *dó*, tedy cesta bojovníka nebo válečníka, je proslulý kodex cti japonských samurajů. Nemusíme být samuraji, i nám se nabízejí cesty: *jaj-dó*, cesta tažení meče, *naginata-dó*, cesta halapartny, *kendó*, cesta meče, *karate-dó*, cesta prázdné ruky, *aikidó*, cesta božské harmonie, nebo *džúdó*, měkká cesta, které všechny známe spíš jako bojová umění. Jak ale napsal proslulý japonský samuraj Takuan Sóhó (1573–1645), malíř, znalec čajového obřadu a žák legendárního mistra šermu Mijamota Musašiho (1584–1645), *„ten, kdo v kendó nevidí nic jiného než série úderů a ran, ten zapřel učení velkých mistrů“*. Potud odbočení k cestě, po níž se vlastně ubírá každý z nás. Zájemce o podrobnější studium této tematiky odkazujeme na specialisovanou literaturu.

Ted' tedy k Životopisům Nesmrtelných, kde se vypráví o tom, jak se jednou objevilo u brány Liou Anova sídla osm starých mužů žádajících, aby byli vpuštěni. Strážce brány je odbyl slovy: „*Princ si přeje Tao, aby zabránil nemocem a dosáhl dlouhého života; chce moudré učence a přeje si mít silné a udatné muže... vy, pánové, jste staří. Patrně ani nevládnete uměním písma... netroufám si zpravit prince o vaší přítomnosti.*“ Strážce zatím netušil, s kým má tu čest, a v následujících okamžicích mu to nenapověděl ani úsměv příchozích, ani jejich odpověď. Pravili totiž, že slyšeli o tom, jak si princ váží moudrých a jak má rád učence, takže není nikdy unaven rozhovory s nimi. Návštěvníci pak pokračovali: „*Třebaže jsou naše končetiny slabé na to, aby odpovídaly princovým požadavkům, přesto nevidíme [důvod], proč naše setkání s princem by mu mělo způsobit nějakou újmu. Proč se nám tedy brání [ve vstupu]? Jestliže si princ myslí, že jen mladě vyblížejší dosáhl Tao a že šedovlasí [toho] nejsou schopni, obáváme se, že toto není způsob, jak získat jadeit odkrýváním skály nebo jak hledat perly v hlubinách.*“

Poté, co pravili tato slova, proměnili se v patnáctileté mladíky s černými vlasy a broskvovými tvářemi. Když to spatřil, byl strážce zděšen a spěchal o tom zpravit prince.

Následující vývoj děje nám připomíná slavné příchody Cou Jena, protože také Liou An ihned spěchal bos vstříc svým návštěvníkům a zavedl je do nádherné místnosti s hedvábnými závěsy, lůžky ze slonoviny, stoly ze zlata a jadeitu, kde všude jemně dýmaly vonné tyčinky. Sám si posléze obul střevíce žáka. Hosté se pak opět proměnili ve staré muže a pravili:

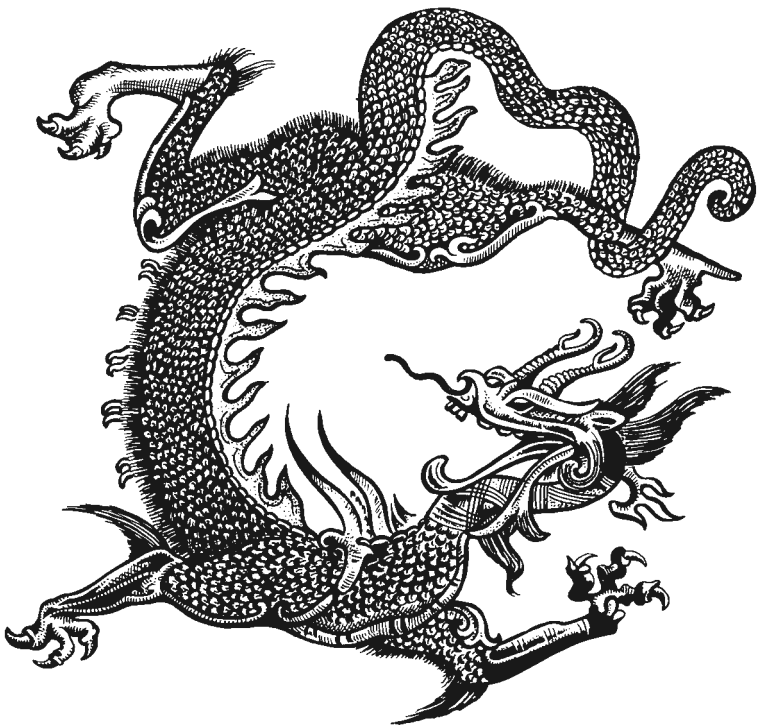
„*Slyšeli jsme, že Vaše Výsost miluje Tao. Proto jsme přišli, abychom se připojili k vašemu dvoru. Ale nevíme, čeho si Vaše Výsost žádá.*“

Jeden z nás vyvolává vítr a déšť, jestliže se posadí, když povstane, zvedne mraky a mlhu, umí udělat řeky a jezera tím, že maluje po zemi, a dokáže vytvořit hory tím, že navrší písek.

Jeden z nás umí rozdrobit výšiny a zaplnit údolí, dokáže obočít tygra a leoparda, umí ulovit draka a bada a ovládá bohy a duchy.

Jeden z nás umí oddělit svůj tvar a změnit svou podobu, když se posadí, vyvolává život, povstáním přináší smrt, dokáže celou armádu zakrýt pobledu a změnit jasné denní světlo ve tmu.

Jeden z nás se dokáže pohybovat prostorem a kráčet prázdnotou, umí vstoupit do moře a do hlubiny, dovede projít jakoukoli překážkou a umí dýchat dechem tisíců mil.

Obr. 2 Abychom alespoň částečně naznačili dovednost některých z Liou Anových hostí, kteří dokázali zkrotit draka nebo na něm dokonce jezdit, nabízíme tohoto tvora, jak je zobrazen na starověkém bronzovém zrcadle.

Jeden z nás dokáže vejít do ohně, aniž by se popálil, a do vody, aniž by se smočil, může být probodán, aniž by byl zraněn, může se naň mířit, ale šíp ho nezasáhne, a není mu chladno v zamrzající vodě a nepotí se v létě.

Jeden z nás dokáže provést tisíce proměn podle své vůle. Je schopen v okamžiku vytvořit ptáky a zvířata, rostliny a stromy. Umí pohybovat horami, údolími a řekami.

Jeden z nás dokáže zabránit pobromám, odvrátit nebezpečí, rozptýlit zlo a zbavovat nebezpečných věcí. Umí vyvolat dlouhé žití.

Jeden z nás dokáže vařit bláto, aby získal zlato, čistit olovo, aby získal stříbro, a umí nakládat s osmi kameny, aby z nich byly perly. Dovede jezdit na drakovi a krotit mraky.

Čeho si Vaše Výsost žádá?“

Očekávali bychom, že Liou An bude zaražen a ohromen tak širokou nabídkou zázraků, kupodivu však, jak se v citovaném díle píše, on nejdřív všechny Nesmrtelné přezkoušel, zda opravdu dovedou to, co tvrdili. Zřejmě zkouška dopadla dobře, tedy hosté obstáli v testu, ale naštěstí se neurazili princovou nedůvěřivostí, a naopak mu věnovali dvě díla. Jednomu z nich, které bývá připisováno Liou Anovi, se za chvíli věnujeme. Teď se nejdřív zastavíme u posledního z Nesmrtelných, jehož tvrzení o výrobě zlata z bláta se nedá komentovat, zato se stříbrem je to jiné. Tento kov se často vyskytuje jako směsná ruda s olovem, takže i při zpracování olověné rudy se dalo stříbro někdy získat. Ale může to být také narážka na velmi starou prubířskou metodu, *kupe-laci*, známou už tehdy v Číně. Tento postup se používá pro rafinaci stříbra⁷, kdy se nečistý kov vkládá do poresního kelímku, *kupely*, v níž se roztaví, načež se k tavenině přidává velké množství olova. Současně se nad hladinu roztaveného kovu vhání silný proud vzduchu. Poměrně složité chemické reakce vedou k tomu, že se nečistoty oddělí jako struska, zčásti se vsáknou do stěn ku-

⁷ Na to se zřejmě naráží ve starém textu. Stejnou metodou lze čistit zlato; slitina obou drahých kovů se rovněž zbaví nečistot, ale nelze oddělit jednotlivé drahé kovy.